

891.7905
LIN
v. 11
no. 4-6

3

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

НА ВОЛЮ.

Оповідання.

I.

Подих осіннього вітру, вільний і невпинний, ішов із широкого степу, зза далекого, похмурого бору, з неомірної далечи світу.

Він ішов невпинний і величний.

І ніс він з собою пахощі широкого степу, сум похмурого бору і непереможну силу того вільного синього моря, що обгортає собою землю.

Здавалось, що вітер не дув, не віяв, а справді йшов — невпинно і владно, і кликав за собою все, мимо чого проходив, в інший незнаний край. Він кликав на простір, закликав на волю, на святу, нічим необмежену волю.

Він кликав за собою усіх і все.

Але будинки міста, над якими він проходив, були глухі й німі. Вони не чули того заклику. Тільки дерева молодого мійського скверу чули його і кожною своєю віткою, кожним чутливим листом поривались за ним.

Та дарма.

То було тільки поривання.

І він проходив над стурбованим сквером, бив ся у велику німу камяницю, що стояла біля скверу, і йшов далі, далі, на волю.

Вітер був західний. Дерева скверу нахилились за ним і тріпали своїми тонкими вітами. Вони тихо шуміли. А з неба на їх дивив ся блідий молодик, що вийшов на воздушне погуляння загодя, до заходу сонця. Воно ж, те сонце, недавно ще таке палке й блискуче, тепер сумно догорало в червоно-сизих хмарах, надаючи усій природі зловісного тону і обсипаючи останнім сяєвом і місто, і білу, обгорожену високим дощатим барканом камяницю.

Те сяєво, укупі з вітром, вривалось у саму камяницю крізь одчинені заґратовані вікна. І з ними туди доносив ся

і шум дерев, і пахощі молодого тополевого листу і непереможний, владний заклик: „на волю, на волю!“..

Вітер аж свистів у ґратах.

В однім із вікон тюрми, бо то була вона, саме проти скверу, виднілось обличчє молодого невольника. Смугляве й бліде, воно було отемрене шапкою чорного волосся. Міцні його руки, з товстими, цупкими пальцями, вчепились за ґрати.

Він дивився на місто, на сквер і на високу самітну тополю, що стояла, гойдаючи гнучкою вершиною, недалеко од замкової брами, де було чути ходу вартового. Він дививсь на хмари, на вечірєве сонце, і на його блідім обличчі грали останні одсвіти сумного сєва.

А хмари на заході непомітно краялись на довгі фантастичні пелени, і краї тих пелен зловістно грали і жевріли жаром в той час, як середина їх робилась усе темнішою й темнішою.

Коли б можна було близше придивитись до обличчя невольника, то стало б видно, що він зовсім не вдивляв ся ні в ті червонокраї хмари, ні в одсвіти захованого в їх сонця. Очі його напів-непритомно блукали геть поза межами тюремного двору, але вся його увага була тут, біля сеї кам'яниці.

Він, не озираючись, прислухав ся до самого найтихшого шарудіння в своїй камері, до кожного слова своїх союзників. Кожен найнепомітніший тріск примушував його здригатись, немов хто обсипав його спину гарячим приском. Але він не обертав ся назад.

Він повинен був стояти коло вікна.

Часом до його підходив товариш. Клав на його плече руку, заступав своїм тілом останню частину вікна і питав:

— Ну що, як?..

— Нічого — одмовляв він. — А там як?..

— Гарзд.

І вони замовкали.

Не треба було багато казати: розуміли все з одного слова. І коли їх очі, мов проти волі, спинялись на вартовім, що стояв коло брами, і яку хвилину потай стежили за ним, вони зараз же, мов чого злякавшись, зводили їх геть кудись поза баркан.

Вони ждали. Ждали чогось бажаного і страшного, при спогаді про що міцнійше билось у грудях серце і спірало дихання.

II.

В тюремній камері № 18 було п'ять чоловік. Їх було взято в тюрму не за однакові вчинки, але в будучині їм усім увижались довгі роки неволі. Деякі з їх були відомі злочинці.

Головою їх був Бетман, великий чорнявий чоловік, з круглою широкою головою, рідкою кучерявою бородою і з вузько прорізними очима. Він уславився надзвичайними хитрощами і обміркованістю своїх учинків. За свого життя він стільки убив і пограбував людей, що його злочинств було б досить, щоб поділити на всіх п'ять його союзників. Але він зовсім не чув у себе на душі ні ваги своїх учинків, ані якого з їх задоволення. І був він лінивий і до всього байдужий.

У камері його звали игуменом.

Він багато їв, багато пив і спав. Навпаки всім другим невольникам він був неохайний і брудний. Умивався не щодня, а волосся зовсім не розчісував. До товаришів він був незлий, але якось не звертав на їх уваги. Він жив сам у собі і, хоч здавався ледащим і спокійним, але завжди про щось думав.

Які у його були думи, — про те він знав сам.

Другий звався Вовком, і справді був схожий на вовка. Його худе й бліде довгасте обличчя кінчалось внизу довгим зубатим ротом, а в горі — вузьким і низьким лобом. З під рудих рідких брів блищали карі, рухливі, з недобрим блиском, очі. Він був широкий у плечах і трохи згорблений, рухливий і нервовий. Мав тонкі покривлені ноги і довгі жилаві руки, що, мов клешні у рака, були надзвичайно цупкі й міцні і якось немов закруглялись на переді.

Вся його постать виявляла жорстоку і немилосердну вдачу.

Третій був Повзун. Він був невеличкою зросту, але мав повне, чисте обличчя, гарну, дуже довгу русяву бороду і пригадував собою старовіра. Всі його рухи були зручні і лагідні. І вся його постать була мов звязана в тугий вузлик.

Його легко можна було вважити за крамаря, але се був завзятий коновод.

Він, мов кішка, упинав ся в спину краденої коняки, прилипав до неї мов крапля розтопленого воску до старої церковної книги, і не було сили, яка могла його звідти зірвати. Він летів, як вітер, і його ніколи не наздоганяли.

Піймав ся він випадково і удавав з себе перед начальством безневинного.

На його душі теж лежала вага людської крові і сліз, але й він її не чув. Він був веселий і лукавий. З його був чудовий оповідач про всякі злодійські події й пригоди.

Четвертий був чорнявий похмурий чоловігя з вугластими плечима, низьким лобом, широкими міцними щелепами, задраним догори носом і глибоко, немов у ямах, посадженими під насупленими бровами очима. Він сидів за те, що в сварці схопив каміюку, що сидів на їй у підпильї кумпанці, і на місці положив нею за якусь образу свого кума.

Він завжди був насуплений і мовчав. У його на селі зосталась сім'я. Жінка іноді приходила до його з найменшою дитиною, ще немовлятком, приносила йому їжу і завжди тяжко і довго плакала. Потім того, всю ніч, коли засипали його товариші по камері, він теж потай плакав.

Прізвисьце його було Сидорченко.

Наймолодший був Крамарчук, отой, що стояв коло вікна. Його винуватили в тім, що він отруїв дівчину. Всі приміти склались для його так фатально, що всі селяне були певні, що він у тому винен.

Але він був невинний.

Всі вони жили вкупі кілька місяців і добре зжились, і всі вони умовились утекти. Плян виробили Бетман і Повзун. Було кілька проєктів, але вони були відкинуті геть, як не-підхожі. Останній плян покладали здійснити.

І тепер усі вони, кожен по своєму марили про ту, найдорожшу за все кожній живій істоті волю. Всі вони були певні, що їх засудять на каторгу, і та каторга вставала в їх уяві, як щось непомірно важке і страшне, що випе з їх кров, виїсть все їх нутро, мов павук муху, і заморозить холодом далекого страшного Сібіру...

Про все се говорив їм Бетман, коли підмовляв утікати.

Коли так, то краще смерть!..

А воля так близько, он там, за тією огорожею, отам у тім сквері, отам за містом, в широкім полі. І всім їм малю-

валась та воля ясною і звабливою, а каторга страшною і темною, мов ніч, мов могила.

Поклали утікти.

Всі до одного. Що буде, те буде.

Але як утікти?

І тут прийшли на поміч Бетман і Повзун.

III.

Вони довго радились проміж себе пошепки.

Розходились і знов зіходились, і все думали й думали.

Бетман лягав на піл горілиць, зводив догори свої товсті коліна, підкладав під голову ліву руку, прищулював очі і, здавалось, замірав. Коли б він не зітхав і не перекладав коли не коли праву руку, то можна було-б думати, що він спить.

А Повзун сідав на край полу, увесь мов збірався в грудочку, завязувався у вузлик і теж замірав у тій позі. Він тільки все гладив і гладив свою викохану бороду. Спершу гладить спереду: раз проведе по їй пальцями згори до низу, вдруге, втретє. Потім рука пересовується трохи праворуч і теж веде: раз, вдруге, втретє... Дійде до краю, переходить на лівий бік і знов теж саме: раз, два, три — веде він рукою, намагаючи пучками найдовші волосинки і наприкінці трохи задержуючи їх.

Дійде до краю лівої частини і знов переходить на середину.

І так сидить годину.

Потім піде до вікна, стане біля його, рука знов береться до бороди, а очі стають глибокі-глибокі і нерухомі. Але він нічого не бачить поперед себе. Він увесь, уся його душа, потопас в одній думці: як знайти ту стежку, ту щілину, що вивела б їх на волю?..

А Вовк ходить без перестанку з кутка в куток по камері, мов дикий звір по клітці, і крутить і гризе свої коротенькі руді вуси і теж про щось думає. Але він нічого не може видумати...

І він з пересердя плює на долівку і знов ходить і ходить.

Сидорченко сидить мовчки там, де доведеться йому сісти. Він теж про щось думає. Тільки не про те, як утікти з сеї хурдиги. Він певен, що утікти не можна. Такі товсті мури, такі міцні двері і такі сторожки доглядачі!...

Що буде, тому не минути. Він винен. Він убив. Страшенно розгнівав ся на кума, раптом схопив камінюку і з усієї сили, так саме як колись у лісі, будши малим хлопцем, він убив з одного разу гадюку, — тепер убив кума.

Еге, він винен, він лиходій. Його будуть карати.

Але сі люде кажуть, що треба тікати...

Коли треба, той й він утіче. Хоч йому й не хочеть ся. Бо куди він подінеть ся?

Далі повітового міста він ніде не був. Він мов куш той приріс до своєї землі... І вся отся утечка йому малювала ся мов у тумані, мов то не він, Петро Сидорченко, буде тікати, а хтось другий. Йому нікуди тікати: тут у Майбородці, він народив ся й виріс. Там його сім'я... Йому нікуди більше тікати.

А Крамарчук теж свої думки має.

Утікти, бо засудять... Так усе негарно склало ся, що навіть Бетман, що пів віку прожив по тюрмах і знає закони не гірше від облаката, і той сказав: „школа... пропадешь!..“ І додав: „не журись, не ти один підеш безневинно до Сібіру, — чимало уже є вас там таких, чимало й ще прибуде!“

І засміяв ся. Гидко засміяв ся.

Що йому той Сібір, йому пропашій голові, — коли він без вагання розбивав, як сам розказував, шворінем, мов молоді гарбузи, голівки дітям, йому, що уже давно й перелічити не може всіх занапащених його руками душ. Але йому, Денисови, що ніколи за все жите своє не зробив нікому злого, йому взяти на себе сю несподівану вагу, йому йти до Сібіру?.. Та за що ж, Боже, за що така кара?!

І він бачив убитих горем батька й матір, чесних і на все село шановних людей, бачив весь свій рід і добре розумів те обурення, що обгорнуло всіх їх, коли довідались, що він, Денис Крамарчук — лиходій.

Лиходій...

За те тільки лиходій, що ота безталанна Пріська закохалась у нім сліпо, безтямно. Що він, жаліючи її, сам добре не розуміючи її бажань і думок, ходив на вечерниці і ночував з нею...

Та він же їй нічого не обіщав.

Та він же сам може так саме безтямно закохав ся у тій гордій Марині.

Хіба він винен у тім?.. Хто ж міг сподіватись, що воно так станеть ся? Коли вона, Пріська, прохала його купити у місті мишаку, хіба він знав, нащо він їй — той мишак?..

Так, він купив того мишаку. Він не зрікаєть ся... Він дав його Прісьці й собі трохи zostавив... Нащо zostавив, — він і сам добре не знає. Йому здало ся цікаво мати у себе отруту... Якась дитяча примха штовхнула його на се. І потім він чує, що Пріська отруїлась. Не мишей потруїла, як казала йому, а себе отруїла... Він перед тим признавсь, що не любить її, і ніколи не любив. А вона сказала, що як не буде за ним за мужем, то ні за кого не піде.

— Підеш!..

— Не піду! Памятатимеш мене.

І тоді йому здалось, що вона намислила щось недобре.

Так і сталося.

Загуло все село, що Пріська Мазуренкова отруїлась і, умираючи, виказала, що не сама вона отруїлась, а отруїв її Денис. Зробили у його трус і найшли мишак. Справились у містечку в крамниці, — він купував мишак.

Та він і сам не відмовляв ся, що дав мишаку Прісьці..

І ось тепер тюрма. Гидка, страшна тюрма. А там суд і Сібір. Краще б умерти. Зараз отут умерти. Боже, які несправедливі люде, які вони злі... Як усі визвірились тоді на його, — раді були б, здаєть ся, розірвати його на шмаття!..

Але він невинний. І він один тільки знає те. Знала ще Пріська, та її нема.

Се її помста.

Може й не помста.

Вона сказала: „Денис укоротив мені життя“ — і вмерла.

Воно правда: Денис прилучив ся до її нещастя.

Але чим він винен?..

А люде того не розуміють і не схотять зрозуміти.

Тікати... Тікати кудись далеко геть звідси!..

Але се було нелегко. Добре стерегли їх доглядачі і міцні були острожні стіни. Тільки хитрощами і можно було б визволитись. Та що вигадась, запертий у чотирьох стінах, не маючи ні ножа, ні гвіздка, ані якого струменту? Єсть тільки голова у невольника... І думає він. Думає день, думає ніч, думає тиждень, місяць, — і нічого путящого не видумає.

А воля так близько: он там, за тією огорожею!.. Там, по селах і городах, усе живе, усе ворухить ся. Там, мов веселка колірами, грає усіми звабами жите. Там є де розійтись вільному і смілому чоловікови!..

А тут?..

IV.

Помалу плян визволення утворив ся.

Всі подробиці його були обмірковані й зважені.

Бетман і Повзун довго радились, поки дійшли до згоди. Але вони зразу не виявили свого пляну. Спершу вони довірили його Вовкови. Вовк згодив ся. Вже наприкінці дещо було довірене Сидорченкови і Крамарчукови. Але про подробиці мовчали.

То була тасмниця трьох чоловік, що вже були у бувальцях. Вони одні розуміли, на що вони зважились і на які небезпечности самі йшли і вели других. Їм ніщо не здавалось страшне і нічого не було шкода. Волі!.. Волі... однієї тільки волі!.. Кращого за неї нічого нема на світі.

Сьогодні все уже було доведене до краю. Тільки щасливий мент — і вилетять з тісної, темної клітки на волю вільні птахи.

Крамарчук стояв коло вікна на сторожі. Ще кілька годин і буде... буде щось страшне, але бажане... Страшне... але звабливе.

Починало смеркати. Крамарчук дивив ся на браму. Він чогось ждав. Він бояв ся когось проминути, не вглядіти. Підійшов Вовк і вони почали стежити вдвох. У камері все затихло.

Там теж прислухались.

Слухали, що дієть ся в тім поверсі замку, що був під ними. Для Бетмана і Повзуна тепер там було все. І вони пронизували думками поміст під собою. Вони бачили в тім поверсі все, мов воно діялось перед їх очима. Всі їх думки були скупчені на тім чоловіку, що був там.

Він збираєть ся йти...! Брязнули ключі від скриньки. Стукнув об поміст скинутий чобіт. Тупотять і ришлять нові чоботи. Тихо... Се він причісує голову. Мастить волосє й причісує... Закручує вуси перед дзеркалом... Іде до дверей. Чимсь стукнув там. Мабуть не воду...

Иди!.. іди!.. Скорійше виходь!..

І він вийшов.

— Дивіть ся пильнійше, куди піде... шепотить Повзун.

І кожне його слово мов упиваєть ся в мозок Вовка і Крамарчука.

Вони дивлять ся.

Вони не дихають, і вся їх істота обертаєть ся в зір.

— Іде... іде...

Так, вони не помиляють ся: він іде до брами удвох з Басанькою.

Дозорчий одмикає браму.

Брязчать ключі, гремить засов... Риплять двері і вони зникають десь за брамою.

Їх нема.

— Тепер — пошепки, мов боючись, що його почують і стіни, каже, ставши посеред камери і піднявши в гору праву руку, Бетман, — тепер настав час: або волі добути, або й голови збути!.. Тихше... Щоб ніщо не хруснуло, не тріснуло. Я стану слухати коло дверей, Крамарчук — до вікна... Сидорченко спустить вас — кивнув він головою до Повзуна і Вовка. — Дивіть ся, щоб усе живо і гаразд зробили. Тоді дасте знати... Спускайтесь!..

V.

Щось тихо зашаруділо. Обвалив ся шматок глини і стукнув об поміст.

Повзун і Вовк спустились.

Коли Крамарчук озирнув ся назад, їх уже не було в камері. Тільки на грубі в вечірній сутіні чорніла велика дірка, а біля неї виднілась широка Петрова спина.

Денис знав, що Бетман і Повзун наважились тікати через світлицю тюремного доглядача, що була саме під їх камерою. Кільки тяжнів вибирались цеглина за цеглиною в тій грубі, що була у їх камері, і в тій, що була в світлиці доглядача, саме під їх грубою. Та дірка, що тепер виразно чорніє на білім боці груби, штучно що-разу заліплювалась увесь час папером і жованим хлібом і притиралась крейдою.

Папір добували буцім для того, щоб писати апеляцію в справі Повзуна.

Доглядачі нічого того не помічали.

Тепер хід у низший поверх зроблено. Серед ночі виберуться на двір, переберуться через огорожу і тоді... тоді будуть на волі.

Тільки-б не повернувся рано додому він, той доглядач. Але він не вернеться. У його на другім кінці міста — любовниця. Він сеї ночі не черговий і тому прийде тільки перед світом. Вільного часу досить. Повзун і Вовк скоро уповаються. Їм сказано все, що треба робить.

І вони роблять своє діло.

Тихо, мов коти, спустилися вони в спідню грубу... Тихо виняли кілька цеглин з боку груби... Так тихо, що можна було подумати, що то шарудять під помостом миші. Вийшли з груби... Повзун навспиньки підійшов до дверей: чи замкнені?.. Замкнені. То й добре...

— Шукай ножа, — шепоче він Вовкови.

Найшли ножа, одного й другого.

— Чи немає де верьовки?

Шукають... Нема.

— Треба зробити з рядна та ковдри.

Беруть ковдру, здимають з ліжка ряденце, крають їх на широкі пасма і звязують краями. Стягають вузли.

— Добре — шепоче Вовк.

— Тепер треба клинів роздобути. Шукай цурок...

Шукають цурок.

— Нема нічого, — каже вовк.

— Чорт-мас... Бери дошку з ліжка.

Взяли дошку. Ріжуть її потиху ножами на частини, колять на цурки й загострюють кінці. Єсть клини!..

— Тепер гака треба...

Шукають гака. — Немає.

Шукають якої штаби залізної. — Немає.

— Єсть, — каже Повзун. — Іди сюди.

Підходять до ліжка. Тихо виламують удвох середню ніжку з залізної кровати. Кровать гремить.

— Тихше, сатано!.. — шипить на Вовка Повзун.

— То ти сам садонув! — огризається той.

— Сам!.. Як так смикатимеш, то нас тут мов курей на сідалі заберуть...

— Не заберуть.

— Цить... Хтось іде.

Вони притихають. За дверьми в коридорі чути чийсь ходу. Підходить ближше...

Чи не вернув ся він?..

Іде рівно, спокійно...

Ось уже біля дверей...

Бере за клямку, міцно смикає двері...

Очі Вовка і Повзуна в тій хвилі немов засвічують ся, мов у вовків. Рука Вовкова міцно стискає залізну ніжку, а Повзунова ножа...

— Замкнено. Знов чортяка понесла кудись!.. — чути за дверима голос доглядача Труби.

Він незадоволено кашляє, плює і відходить геть, міцно стукаючи важкими чобітьми.

Пішов.

— Туди й дорога — к чортовій матери!.. — шипить Повзун. — Давай зігнемо залізяку.

Підкладають її на половину під важку шахву, що стоїть у кутку; приступають ногами і силкують ся зігнути. Шахва скрипить і тріщить зісподу. Вони підмощують ганчірку до дерева напружують ся з усеї сили і потроху згинають штабу в гак.

Єсть і гак.

Тепер тільки діждатись півночи, коли все посне в тюрмі і дріматимуть коло брами сторожі і тоді — гайда!

Але ще буде провірка арештантів. Буде ходити доглядач і заглядати крізь віконце у дверях, — що роблять по своїх клітках підборкані птахи.

Щось стукає на горі.

То дає знак Бетман, щоб підніматись на верх.

Дві людські постати ще хвилину маячать у млі вечірового присмерку і зникають у чорній пельці білої груби. І знов у хаті стає тихо, як було. І коли-б не та чорна пляма на грубі та не скудовчене ліжко, то було-б усе так, як було ранійше, коли господарь кімнати виражав ся на любе витанне до своєї коханки.

VI.

Тюремний доглядач Іван Вовкотеча рівно о півночи повертає з Бюнища, де жила молода вдова Катерина Нечаїха, до тюрми.

Він ішов сердитий і незадоволений. Так йому хотілось пороскошувати сю ніч, і не пощастило. Він посварив ся

з Катериною, якось так склалось. Мабуть той вітер, що дув цілий день і ще тепер гаразд не притих, навів недобрих думок у Катрину душу: ні одним добрим словом сьогодні вона не одгукнулась до його. Він спершу хотів був прилеститись до неї, почав був жартувати, але вона дошкульно ударила його по руці і аж скрикнула:

— Геть! Не вязни до мене!..

Він подумав: що то за знак? Чи, бува, не перебіг йому хто шляху до Катриної хати? Перебірав у своїй думці усіх кавалерів і тільки й міг подумати на поліцейського Стрюка. Колись він добре помітив, якими ласими очима дивилась на Стрюка Катерина, як він проходив проз її хату по Вюнищу у білім кителі з шаблюкою при боці... Се вона знюхалась з Стрюком, — поклав він у думці. — „Ну, я йому поперебиваю циби!“

Він ще який час посидів мовчки біля столу, тоді встав і промовив:

— Ну, то що-ж, коли наше не в лад, то ми й назад. Бувайте здорові з тим, кого ждете... поки в його цілі ноги й голова!.. — не зміг він не додати.

І Вовкотеча гепнув дверьми, садонув у сінях ногою в діжку і пішов до тюрми.

— Чорт з тобою! — бубонів він. Сама закликатимеш вдруге...

Він ішов по довгій мертвій вулиці, зарослій травою і буряном. Було тихо і тільки дерева в садах шуміли своїми верхами. Небо було чорне. Молодий місяць давно вже зайшов і воно все повилось хмарами. І ніч стояла така темна, як на той час була темна й душа Вовкотечі.

Він був дуже злий, і коли з одного двору загавкала на його собака, то він підняв з дороги камінюку і з серцем шпурнув нею у той бік, де вона гавкала. Камінюка ударила в ворота і собака аж заскиглила в дворі від злости і почала гризти зубами ворота, брязкаючи залізним ланцюгом.

— З цепу спускають, подлеці!.. Боятъ ся злодїв, чортові пічкурники!.. — промовив Вовкотеча, радий на кім-небудь зігнати своє серце.

Коли він підходив до тюрми, то роздратування його ще не вгамувалось, але він почував якусь слабість у ногах. Хотілось скорійше дійти до ліжка і, не роздягаючись навіть,

кинутись на його. Він підійшов до брами і тихо двічі стукнув рукою в неї.

— Хто там? — озвав ся вартовий.

— Свої, — тихо відповів йому Вовкотеча і стукнув ще двічі так саме в браму.

Так було у їх умовлено, щоб по тім знаку пускати своїх уночи, не роблячи галасу. Бо начальством було заборонено кого впускати або випускати з двору, як тільки смеркне. Але не можна було обійтись без того, щоб нікого не впускати і не випускати. І робили се потай.

Брама тихо відчинилась і Вовкотеча увійшов у двір.

— Чом так рано? — запитав його товариш.

Та так, чогось голова болить, — збрехав Вовкотеча. — А Басанько вернув ся?

— Ні, ще немає.

— Ну, я піду.

— Іди.

Вовкотеча глянув на тюрму, позіхнув і пішов тихо до своєї квартири.

В ту-ж хвилию у вікні над нею промайнуло щось біле і зникло.

Він не звернув на се уваги і пішов у будинок. Злість стискала його серце. Хотіло ся лаятись, або ламати що-небудь. Хотіло ся знов вернутись до Катерини. Але ні, не діжде вона того! Він провчить її. Сама буде блукати побіля тюрми, щоб зустріти його.

Вовкотеча прийшов до своїх дверей, одімкнув нутрянний замок у їх і увійшов у кімнату.

VII.

Біла пляма, що промайнула у вікні над кімнатою Вовкотечі, було обличчя Крамарчукове. Він постеріг, що то несподівано вернув ся до дому Вовкотеча і зараз пошепки промовив товаришам:

— Вовкотеча вернув ся!..

— Спускай ся всі вниз!.. — скомандував Бетман.

І, мов звіри в норі, один по однім пурнули в грубу всі пять чоловік-соузників і спустились по верьовці у спідній поверх. Камера спустіла. Вітер тепер вільно віяв крізь одчи-

нене вікно і ходив по хаті. Все затихло. Тільки в місті завидесь сумно пес.

— До дверей! — командував внизу Бетман.

І всі стали до дверей, — не знаючи добре, що вони робитимуть. Ні, Бетман, Повзун і Вовк добре те знають. Бетман щільно притиснув ся спиною до стіни біля самих дверей з одного боку, Вовк так саме — з другого, Повзун став трохи отсторонь, увесь на поготові.

Крамарчук і Сидорченко не знали, що робить і стали теж біля других. Їм здавалось, що всі лагодять ся, як тільки одчинять ся двері, — тікати. І вони налагодились, як тільки Вовкотеча відчинить двері, прожогом кинутись за другими з хати.

В хаті було темно. В вікна крізь ґрати мутними очима зазірала похмура ніч.

— Дивіть ся, щоб — тихо... Щоб не стукнути... і всі гуртом, — шепоче Бетман.

Ніхто йому не відповідає. Всі мов занімили. В коридорі чути ходу. То іде він...

— Тс!.. — шипить Бетман.

Ось він підійшов... Брязнув у замок ключ... Повернув ся раз... вдруге... Двері відчинились і в їх освітленій рямі вималювалась постать Вовкотечі.

Він увійшов хутко і хутко зачинив за собою двері.

Крамарчук і Сидорченко було похитнулись на місці, щоб кинутись до дверей, але зупинились. Стало знов темно.

Вовкотеча простяг перед собою руку і зробив один ступінь наперед, коли разом почув, що щось хапає його за горло і раптом стискає так, що там хруснули кістки. Ту-ж мить його ухоплено за руки і за ноги і піднято з помосту.

Він не встиг зрозуміти, що з ним дієть ся, але з усієї сили пручаєть ся, хоче зірвати з свого горла кліщі, що обхопили його, та дарма... Борикаєть ся руками й ногами, але нічого не вдіє: страшна вага повисла на їх... Він хоче дихнути, — нічим. Світляні кола пішли йому в очах... Молотки забили у висках... Груді розривають ся... Все тіло його здригаєть ся... раз... у друге... Він увесь беть ся в корчах і падає в якусь чорну безодню...

— Мотузка!.. — тихо і спокійно, мов мати коло приспаної тільки-що дитини, каже з перегодом Бетман.

Повзун кладе на поміст з своїх рук ноги, що ще тремтять і здригають ся, і добуває з кишені мотузок.

— На!

— Кладіть до долу... Сюди...

Тихо, мов важко хворого, кладуть Вовкотечу на поміст і Бетман хутко двічі обмотує мотузком йому шию, міцно стягає кінці і зав'язує вузлом. Вовк і Повзун схиляють ся до трупу, обшукують кишені і стягають з теплої руки срібну каблучку, — подарунок чорнобрової коханки, вдови Катерини...

— Капут, — каже Бетман, переступаючи через тіло на середину кімнати.

Тільки тепер Сидорченко й Крамарчук зрозуміли, що сталося. Вони обидва тремтіли, мов у пропасниці, але їм ніколи міркувати; уже Бетман одчиняє в коридор двері. Вони раді світу і раптом вилітають за ним з темної кімнати, штовхаючи його в спину.

— Тих... ше, чортяки!.. — опікає їх словом і поглядом Бетман.

Очі його блищать. Він страшний, мов у нім сидить диявол. Наче й волосся на нім настовбурчилось.

— Сюди!..

І п'ять чоловіка, мов тіни, проходять по мовчазнім коридорі до виходних дверей і зникають за ними. В коридорі і скрізь у замку тихо, мов у домовині, тільки в кінці його, за кімнатою Вовкотечі, сюрчить цвіркун та блищить на стіні сонна лампа.

VIII.

На дворі тихо. Спить велика кам'яниця з своїми жильцями. Дрімає біля брами вартовий, вслухаючись, як за огорожею тихо шумить листом молода тополя. Немов то прийшла до тюрми вночі сестра чи кохана якогось невольника і боїть ся підійти до самої брами, а стала трохи осторонь і тихо викликає його з тієї страшної будівлі туди, де живуть вільні, несплямовані люде, туди, де й той невольник був колись чистим душею, мав надії на щастє, і де його зрадила доля.

У другім кінці двору теж стоїть вартовий. Ніч темна й холодна. Сонно дивить ся він на мертву тюрму, і очі йому самі собою склепляють ся...

А тим часом з заднього виходу безгучно проходять по-під кам'яницею якісь людські постати.

Ідуть, мов тіни.

Повертають за кам'яницею...

Тепер хоч і розплющити очі, то вже не побачити їх.

І він знов розкриває очі... Все гаразд. Скрізь тихо. Спить подіравлена вікнами кам'яниця. І він знов склепляє очі.

А тіни вже підійшли до огорожі, підійшли в такому місці, звідкіля їх не видно ні од брами, ні з другого краю двора, де сидить другий вартовий.

— Повзун полізе перший, повтикає клинн'я і зачепить гака, — тихо каже Бетман. — Тоді подереться Вовк, за ним — я, за мною Крамарчук, а останній Петро. Тільки глядять, щоб тихо.

І він стас біля огорожі. На його злазить — на плечі, а потім і на голову — Повзун, тягнучи за собою гака з двома привязаними до його верьовками з ковдри та ряденця Вовкотечі і втикає скрізь у щілини поміж дошками клинн'я. Він простягає руку, щоб достати верху огорожі, але вона ще далеко... Тоді, мов кішка, чипляється він за клинн'я, що понастромлював, втикає вище себе другі... і ось він ухопився рукою за верхню перекладину на огорожі. Вона вся набита великими гвіздками, що стоять на їй, мов зубки на граблях. Закидає гака на перекладину, піднімається на ній на самий верх баркану. Перекидає один кінець верьовки геть за огорожу... Потім обмотує гвіздок верьовкою і помалу пригинає його. Пригинає другий... третій...

Тепер готово. Він злазить на верх огорожі, хвилину маячить там проти хмарного неба і зникає геть.

Він уже на волі.

Поки Повзун порався, другі стояли і стежили за кожним його рухом. Їх біла нервова пропасниця: що, як він зірветься з огорожі?.. що, як стукне чим, або трісне щонебудь?.. Але все йде гаразд. Он уже його немає.

Тихо, держучись за верьовку, лізе по клинах, мов по драбині, Вовк. Ось він на верху... Зник і він.

— Тепер я, — каже Бетман і зручними рухами, не вважаючи на свою тушу, він лізе на огорожу.

І він уже вгорі.

І його немає.

Слідом за ним похопливо лізе Крамарчук. Він доліз до половини...

Сидорченко теж зараз полізе. Він уже ухопив гарячими, тремтячими руками за край верьовки. Серце йому стучить у грудях, мов молоток... Він стежить за Крамарчуком. Один клин випав з-під ноги у його і він трохи не увірвав ся, але вдержав ся.

Крамарчук теж увесь дріжить; воля так близько... Ось і він ухопив ся за верх огорожі рукою і на неї дихнуло вільним холодним вітром...

Але саме у той мент щось раптом заторохтіло за барканом, гучно шморгнуло по огорожі і важко гепнуло на землю... То увірвалась верьовка під вагою Бетмана.

— Хто там?.. Стій!.. — хрипко, з просоння, кричить вартовий.

— Держи-и!.. — чути голоси сторожів.

Вони біжать сюди. Але Крамарчук не може зупинитись. Він хутко дереть ся на верх огорожі. Його всього обгортає холодний вітер... Він уже перекинув одну ногу через огорожу, вирвавши з литки гвіздком шматок мяса, як з тюремного двору моргнула до його блискавка, щось злегка стукнуло йому в висок і він, широко махнувши у вільнім повітрі руками, мов сполоханий птах крилами, полетів невідомо куди...

Він полинув на волю.

А Сидорченко з ляку так і застиг у пітьмі на місці, мов терновий кущ коло шляху.

Він ніколи не побачить волі.

